

KARAKTERIZACIJA LIKOVA
U INSTITUCIJI I EVANĎELISTARU —
MOŽE LI LIK PROBITI GRANICE ŽANRA?

Gorana Stepanić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Gorana Stepanić
Filozofski fakultet
Z a g r e b

I.

Književni je lik, za razliku od žanra, kompozicije djela, radnje ili stilskih obilježja teško objektivno opisati a da se ne zapadne u neosnovana nagađanja. To je jedan od glavnih razloga zašto su ovu sastavnicu teksta književni teoretičari dvadesetoga stoljeća pažljivo zaobilazili, posvećujući mnogo više vremena gore navedenim tekstualnim fenomenima. Osnovno je pitanje koje se nameće uz status ljudskoga lika u književnom djelu ono o njegovoj prirodi: je li lik osoba, ili je verbalna konstrukcija koja se sastoji isključivo od zbroja izriječom navedenih osobina u tekstu.

To je pitanje urodilo dvama ekstremnim stajalištima u književnoteoretskim krugovima: purističke, uglavnom semiotičke struje vide likove kao puke tekstualne konstrukcije. Oni postoje jedino u tekstu; jedine njihove osobine (crte) koje su nužne za tekst jesu one koje pokreću radnju. Ovakva stava, prvi put posvjedočenog kod Aristotela u *Poetici*,¹ držali su se uglavnom naratolozi u dvadesetom stoljeću (Propp, ruski formalisti, francuski strukturalisti).² Stajalište suprotno tome zauzele su »realističke«, »mimetičke« struje, koje gledaju na likove kao na imitaciju zbiljskih osoba (a književnost kao imitaciju zbilje). O likovima se, smatraju predstavnici takvoga gledišta, može govoriti i odvojeno od priče u kojoj se

---

¹ Aristot. poet. 1450a 16 i d., 1450a 38i d.

² Usp. Seymour C h a t m a n, »Karakter u pripovjednom tekstu« (prev. Zdenko Novački), *Republika* 39 (1983) br. 10, str. 116: »Aristotel, formalisti i neki strukturalisti podređuju karakter zapletu, prave ga funkcijom zapleta, nužnom ali i izvedenom posljedicom krono-logike priče.« U daljem tekstu Chatman, međutim, pokazuje da su strukturalisti postupno ublažili stav. Usp. ibid. str. 118.

pojavljaju, kao da imaju vlastit, o tekstu neovisan život.³ Na taj način otvaraju se vrata spekulacijama o skrivenim motivima lika, njegovoj »psihološkoj biti«, njegovu ukusu, alternativnoj sudbini (primjerice, što bi lik učinio da su okolnosti u kojima se našao bile drugačije) i sl. Jedna, dakle, strana govori o smrti lika, druga ga ne razlikuje od zbiljske osobe. Moguću pomirbu tih dvaju krajnjih stajališta nudi razlikovanje dvaju vidova djela: priče i teksta. U tekstu su likovi prisutni samo onoliko koliko o njima piše ili se izravno može implicirati iz pročitano; u priči, koja je apstraktna, verbalno (još) neostvarena, i njezini su likovi predverbalne tvorevine, koje mi čitajući oblikujemo tako da nam što je moguće više nalikuju na prave ljude.

Navedena stajališta o prirodi likova i njihovi predstavnici bavili su se u prvom redu fikcionalnim pripovjednim tekstovima, poglavito romanom. Mi ćemo, naprotiv, pokušati vidjeti na koji je način moguće govoriti o likovima u žanrovima koji nisu (strogo) fikcionalni, a osim književne imaju, možda i važniju, pragmatičku funkciju. Pozabavit ćemo se nekim od likova koje je Marulić smjestio u *Instituciju* i *Evandelistar*.

Uzmemo li u obzir žanrovske posebnosti tih dvaju prozних didaktičkih djela, primjećujemo sljedeće:

1. Ti tekstovi nisu dosljedno pripovjedni tekstovi; pripovijedanje i tumačenje u njima su ravnopravni.

2. Njihov hipotekst, u prvom redu Biblija i hagiografski tekstovi, smatraju se (povijesno) istinitima. Likovi u *Instituciji* i *Evandelistaru* ne mogu postojati *samo* u tekstu tih djela, nego postoje u povijesti, u biblijskom tekstu, u mnoštvu tekstova sastavljenih na temelju biblijskog teksta, i tek onda u Marulićevim dvama tekstovima.

3. Sve tvrdnje i detalji prisutni u njima, pa tako i likovi, svrsishodni su i nužni u odvijanju povijesti Božjega djelovanja na zemlji. Redukcija nekih osobina likova koji se u tim tekstovima pojavljuju, ili, eventualno, njihovo lažiranje, ne priliče žanru kojega se Marulić čvrsto drži. Žanr ne dopušta pisanje alternativnog književnog svijeta. S tim u vezi, lik iz Marulićeva djela trebao bi se u potpunosti poklapati s odgovarajućim, tj. istoimenim likom iz hipoteksta.

4. Za razliku od fikcionalnog narativnog teksta, u kojem je kulturni kod najmanje važan za iščitavanje lika, u Marulićevim je dvama djelima taj kod na prvome mjestu.⁴

³ Možda je najpoznatiji predstavnik takva gledišta A. C. B r a d l e y sa svojom analizom Shakespeareovih likova iz 1904.

⁴ Termin »kulturni kod« preuzimam iz teksta Vincenta J o u v e a »Složenost lik-efekta« (»L'effet personnage dans le roman«, PUF, 1992) iz zbornika *Autor, pripovjedač, lik* (prir. Cvjetko Milanja), Osijek, 2000, str. 479-573. Jouve se bavi problemom statusa lika u pripovjednom tekstu, slojevima lika i odnosom čitatelja prema tekstu i likovima. Navodi tri koda koja ravnaju čitanjem i na koje se oslanja znanje čitatelja: narativni kod (ovisi o odvijanju radnje), afektivni (ovisi o prezentaciji lika) i kulturni kod (ovisi o čitateljevu izvantekstualnom kulturnom znanju i sudovima o dobru i zlu koji su neovisni o onima u tekstu). Narativni i afektivni kod u romanu daleko su snažniji nego kulturni i omogućuju, primjerice, identifikaciju s negativnim likom. U Marulića je kulturni – kršćanski – kod iznad narativnog i afektivnog; dva potonja koda služe prvome.

Biblijski tekst daje nam vrlo malo informacija o okolnostima i detaljima nekog događaja. Erich Auerbach biblijski diskurs naziva *pozadinskim*, a istim terminom opisuje i ljude (tj. likove) prisutne u njemu.⁵ Epiteti uz pojedini lik izrazito su rijetki. Biblijskoga autora, odnosno redaktora ne zanimaju detalji o izgledu ili privatnom životu lika, nego njegovo mjesto u odvijanju priče dirigitirane odozgo. Svaki je detalj ili nagađanje oko neverbaliziranih osobina nekoga biblijskog lika pitanje autorova odnosa prema žanru u koji »ulijeva« biblijski sadržaj. Razvoj događaja, s druge strane, u biblijskom tekstu nije takav da bi namjerno ukazivao osjećaj nepetosti, dojam da je nužno uvesti određene detalje ili revno ukazivati na uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja. Uzročno-posljedična veza i detalji objašnjavaju se i uklapaju u svetu povijest kasnije – tumačenjem. Na biblijski je tekst nemoguće primijeniti aktancijalni model, jer radnja pojedinih biblijskih knjiga, budući da je povijesna a ne umjetna, pokazuje izrazitu nepravilnost u slijedu događaja, u pojavi novih lica, njihovu odnosu. Biblijska radnja otvorena je i čeka svoj kraj u budućnosti. Isto tako bespredmetno je, ukoliko se, kao Marulić, držimo okvira moralnodidaktičkih žanrova, raspravljati o tome primjerice je li sveti Pavao više volio bijelo ili crno vino, te je li se neki od biblijskih likova bavio sportom.

Pišući djela *Instituciju i Evanđelistar* Marulić se držao žanra, kao što je i retoriku tih djela prilagodio glavnome cilju: da ih čitaju kršćani koji će povjerovati u sve što je u djelima rečeno i prema tome se vladati. Oba djela, a naročito *Institucija* kao zbirka egzempla, bez likova ne mogu funkcionirati, jer *bene beateque vivere* može se samo po uzoru na svece, a oni su jednom bili ljudi.

Kvintilijan definira egzempl kao »spominjanje događaja koji se zbio ili kao da se zbio, a korisno je da bi uvjerio u ono što si naumio.«⁶ U toj je definiciji za nas ključna riječ *događaj*: likovi-nositelji egzempla bitni su po svojoj ulozi u određenom događaju, po svojem djelovanju, a ne po svojem »unutrašnjem životu«, skrivenim mislima ili neostvarenim planovima. Marulić k tomu naglašava istinitost sadržaja svojih egzempla: onaj dio Kvintilijanove definicije koji egzempl, između ostalog, određuje i kao »događaj kao da se zbio« u Marulića ostaje bez ostvarenja. Isti se zahtjev za istinitošću iznesenih primjera nalazi i u *Evanđelistaru*, iako se tu ne radi o egzemplu u tehničkom, strogo žanrovskom smislu.

⁵ E. A u e r b a c h, *Mimesis. Prikazivanje stvarnosti u zapadnoj književnosti*, Beograd, 1978. (prev. Milan Tabaković), pogl. »Odisejev ožiljak«, str. 9-29. Autor suprotstavlja Homerov i biblijski starozavjetni stil: u Homera, u čijem su tekstu pojave jasno definirane, »osvijetljene«, određene u mjestu i vremenu, povezane u prvome planu radnje; misli i osjećaji se iskazuju. Homerov stil Auerbach naziva *prednjeplanskim*. U biblijskom pak tekstu »na pojavama se ističe samo ono što je važno za svrhu radnje«; naglašeni su samo bitni događaji; mjesto i vrijeme neodređeni su i zahtijevaju tumačenje; osjećaji i misli sugeriraju se šturim govorom; cjelina je usmjerena k jednom cilju. Likovi biblijskih priča, kaže Auerbach, »pozadinskiji« su od Homerovih, svjesni su implikacija svojeg djelovanja u budućnosti i njegova značenja za svetu povijest. Iako govori o starozavjetnoj priči o Abrahamu i Izaku, Auerbachova se zapažanja mogu primijeniti na cijeli biblijski tekst.

⁶ »...Exemplum, id est rei gestae aut ut gestae utilis ad persuadendum id quod intenderis commemoratio.« (*Inst. or.* 5, 11, 6). Usp. D. N o v a k o v i ć, »Generički kontekst Marulićeve *Institucije*«, u: Marko M a r u l i ć, *Institucija II*, Split, 1987.

Ipak, da bi bio čitan, autoru je potrebno barem u nekoj mjeri udovoljiti i zahtjevu *delectare* – djelo, da bi bilo prihvaćeno, mora biti i privlačno. Nositelji »radnje«, čak i u moralnodidaktičkim spisima, moraju osim svoje svetosti pokazivati i crte zbiljskoga čovjeka, kako bi diskurs mogao, uz tumačenje i komentar, zadržati i čitatelju najprivlačniju tehniku – pripovijedanje.

Kazala imenâ *Institucije* i *Evandelistara* pokazuju nam kako se tim djelima provlače stotine likova raznoga podrijetla – starozavjetnih, novozavjetnih, povijesnih, hagiografskih. U ovom ćemo se članku usredotočiti na pitanje o tome na koje sve načine Marulić predstavlja svoje likove i njihove pojedine osobine.

No, prije nego što prijeđemo na pojedinačne primjere, potrebno je reći nešto o mogućim načinima karakterizacije, o tipovima indikatora, tekstualnih sastavnica koje ukazuju na određeno svojstvo pojedinoga lika.⁷

Lik se može izravno definirati bilo pridjevom (npr. »dobar«), apstraktnom imenicom koja označava svojstvo (»dobrota«), imenicom koja označava tip čovjeka (»dobričina«) ili pak sintagmom (»lijepo se ponašao prema drugima«). Pod izravnu definiciju potpadaju i prilozi načina koji opisuju nečije djelovanje. Autoritativni, sveznajući pripovjedači kakav je i Marulićev, skloni su definiranju svojstava lika kako kod čitatelja ne bi došlo do zabune u njihovu tumačenju.

Lik se može predstaviti i neizravno, s pomoću radnji koje poduzima (jednom ili opetovano; je li nešto počinio, propustio učiniti ili samo pomislio), s pomoću govora, okoline u kojoj se lik kreće ili njegova vanjskoga izgleda. Biblijski hipotekst šuti o nekima od tih detalja (izrazito su, primjerice, rijetki opisi okoline); takvi su motivi irelevantni za dobar (pragmatički) uspjeh većine egzempla.

Da bi mogao ostvariti raskošnu karakterizaciju, Maruliću smeta i jedan tehnički problem: nedostatak prostora ili, preciznije rečeno, vrlo kratko vrijeme pripovijedanja u pojedinom egzemplu. Sve to čini nabrojene moguće karakterizacijske indikatore u Marulićevu tekstu prilično rijetkima.

Osim toga, dominantna teksta, sila koja tekst »drži na okupu« i ravna kompozicijom teksta pojedine su vrline, odnosno mane likova, a ne likovi sa svim svojim svojstvima, takvi koje bismo mogli nazvati osobama. Zato se pojedini lik u *Evandelistaru* i *Instituciji* često spominje više puta (ako ima više vrlina čiji je nositelj ili je iz bilo kojeg razloga relevantan za taj dio teksta), a priča o jednome liku, odnosno njegovom djelovanju potaknutom određenom osobinom, često biva ispričovijedana višekratno.

Ovdje ćemo likove istraživati u smjeru obrnutom od Marulićeva: nećemo ići od pojedine osobine prema liku, time ga podređujući toj osobini, već ćemo poći od samoga lika i promotriti ukupnost osobina koje mu je pridao Marulić.

⁷ Načini karakterizacije koji slijede preuzeti su iz knjige Shlomith R i m m o n - K e n a u, *Narrative Fiction. Contemporary Poetics*, London-New York, 1983. Likovima i njihovom karakterizacijom najviše se bave treće poglavlje (*Story: characters*, str. 29-38.) i peto (*Text: characterization*, 59-70). Naslovi tih poglavlja jasno ukazuju na to kojem vidu djela pripada lik, a kojem načini njegove prezentacije u djelu. Za odnos priče i teksta vidi gore.

Kao likove kojima ćemo pokušati ući u trag izabrali smo tri novozavjetna lika, sva tri barem po nečemu ili barem u jednom trenutku evanđeoske priče moralno problematična (pošli smo od pretpostavke da »problematičan karakter« nudi bolju građu za pisanje). Likovi koje ćemo promatrati su apostol Petar, Marija Magdalena i Juda Iškariotski.

II.

Ime apostola Petra u *Instituciji* pojavljuje se više od šezdeset puta, no oko dvije trećine spomena ne donose nam Petra kao lik: Petar se višekratno navodi kao izvor citata, ili se njegovo ime pojavljuje u citatu ili se samo uzgred spominje u »tuđoj priči«, tj. priči koncentriranoj na neki drugi lik.⁸ Slično je, uz nešto manji broj pojavnica, i s *Evandelistarom*, gdje su, međutim, jer se ne radi o primarno pripovjednom žanru, odlomci u kojima se prepričavaju cijele epizode s Petrom rjeđi nego u *Instituciji*.⁹

Malobrojni odlomci u kojima je Petar glavni lik poglavito se odnose na poznate scene susreta sa Šimunom čarobnjakom (*Dj* 8, 9-25), Petrovo neuspješno hodanje po vodi (*Mt* 14, 22-33; *Mk* 6, 45-52; *Iv* 6, 16-21) i trostruko nijekanje Gospodinova imena (*Mt* 26, 69-75; *Mk* 14, 66-72; *Lk* 22, 56-72; *Iv* 18, 17; 25-27).

Od svojstava koja se o Petrovu liku izravno, izrijeком navode, najčešća je ljubav prema Kristu, kao u *In* III, 1 (*De charitate erga Deum / O ljubavi prema Bogu*), gdje se radi o sceni hodanja po vodi u kojoj Petar posumnja i prestraši se, pa potone:

Simon Petrus in illius (= Domini) amorem semper propensissimus...

i dalje:

Petrus, reliquis feruentior...

---

⁸ Petar se kao izvor citata navodi primjerice, u *Inst.* II, 7 (*De fide Christi contra Iudeos*), III, 8 (*De uestitu cultuque corporis*), IV, 3 (*De oboedientia servanda*), V, 2 (*De patientia iniurię*), itd. Samo je spomenut kao primjer određena tipa ponašanja, uz druge likove, primjerice, u I, 8 (*De paupertate servanda*), III, 4 (*De officio doctoris euangelici*), IV, 1 (*De corporis castigatione per ieiunium*), V, 10 (*De hora mortis*) i sl. Razmjerno se često Petar susreće kao sporedan lik u priči o pojedinim svecima, gdje im se ukazuje u snu ili molitvi, kao Stjepanu, konstantinopolskom svećeniku u II, 1 (*De cura et modo orandi*), Tomi Akvinskom u II, 2 (*De orationis virtute*) i II, 5 (*De scripturarum lectione*), Rimljanki Teodori u II, 2, Ursinu u IV, 7 (*De castitate servanda exempla virorum*), Agati u IV, 8 (*De castitate servanda exempla foeminarum*) i Marcelinu u IV, 10 (*De poenitentia peccatorum per exempla novorum*). Zanimljiv je egzempl o Petrovoj kćeri Petronili (V, 4), u kojem Petar namjerno ne želi ozdraviti vlastitu kćer, jer je bolest najbolji lijek protiv pohote! (*De patientia egrotantis*).

⁹ U *Evandelistaru* se Petar, osim ne nekoliko mjesta, razmjerno šturo spominje i kratko se zadržava u tekstu. Na njegove se »zgode« češće aludira nego što se iznose. Isto tako, više no što je to slučaj u *Instituciji*, naglašava se njegova pozitivna strana: on je *cęlestis regni clauicularius* (ključar kraljevstva nebeskoga), *apostolorum princeps* (prvak apostolski) i *apostolorum caput* (apostolski glavar).

...ut dubitaret *fragilitas* compulit, ut inuocaret *fides* iussit, ut periculum inuaderet *caritas* impetrauit.¹⁰

U *In II*, 12 (*De spe diuinę misericordię / O nadi u božje milosrđe*) nailazimo na još neke primjere izravne karakterizacije: spominju se grizodušje, kajanje, nedužnost:

... post negationem *amare* fleuit...benignissimus Deus plus contulit eius *poenitentię* quam contulerat eius *innocentię*.¹¹

Izravno se navode i Petrov strah i sumnja, u Bibliji zabilježen dvaput: prilikom hodanja po vodi i strah od ljudi prije nijekanja Krista: *homines timet* (*In II*, 12), *pavefactus dubitavit, animi haesitatio* (*In III*, 1).¹²

Ovakvo izravno karakteriziranje vrlo je rijetko. Nešto je češće ono neizravno u kojem trebamo, odnosno možemo zaključivati iz ponašanja lika. Tako u *In. I*, 2 (*De elemosinis faciendis / O davanju milostinje*) čitamo:

... nonne *pauperum* ... *obsecrantium uoces apostolum Petrum compulerunt, ut illi* ... (= Dorčę) *ad pristinam vitam reditum a Domino impetraret?*¹³

i zaključujemo da je bio meka srca i milostiv.

Dva egzemplja u kojima Petar figurira kao glavni lik temelje se na sceni Petrova susreta sa Šimunom vračem. To su egzemplja iz *In I*, 7 (*De auaritia uitanda / O tome kako se treba kloniti gramzivosti*) i *In II*, 9 (*De fide Christi contra magos / O vjeri u Krista – protiv vračeva*). Što možemo zaključiti o Petrovu karakteru čitajući navedeno mjesto iz prve knjige:

¹⁰ »... Šimun Petar, koji je u ljubavi prema njemu bio uvijek najskloniji« ... »Petar, gorljiviji od ostalih« ... »Da se pokoleba, na to ga je natjerala krhkost, da zazove (Krista) naredila mu je vjera, da se izbavi od pogibelji, to mu je ishodila ljubav.« Prijevod je, ovdje i nadalje, uz naše mjestimične dopune, onaj B. Glavičića, kako ga donosi izdanje *Institucije* Književnog kruga Split.

Imajmo na umu da se osobine velikog broja likova iz promatranih dvaju djela mogu svesti na postulirane kršćanske vrline: vjeru, ufanje i ljubav.

¹¹ »... gorko (je) plakao nakon što ga je zanijekao ... Predobrostivi mu je Gospodin više podario za njegovo kajanje negoli prije za neporočnost...«

¹² Karakter nekoga lika predstavljaju njegove više ili manje nepromjenjive osobine, a ne one koje se javljaju kao reakcija na određene situacije. U fikcionalnom tekstu, naročito ako je opsežniji, poput romana, to što se Petar prestrašio vjetra kad je hodao po vodi ne znači nužno da je Petar općenito plašljiv. No, pojedinosti koje se tiču likova iz Biblije, budući da je svaka, i najmanja, svrsishodni i nezaobilazni dio Svete povijesti, i budući da su nam rijetke i dragocjene, cijelo vrijeme supostoje u paradigmi osobina pojedinoga lika: Petar se prestrašio i zato je načelno plašljiva osoba; posumnjao je i zato ga, barem u evanđeoskom dijelu njegove priče, smatramo neodlučnim.

¹³ »... pa zar nisu oni (= siromasi) svojim glasnim molbama ganuli apostola Petra da njoj koju su već oplakali izmoli od Gospodina povratak u prijašnji život?«

*Apostoli (=Petrus et Ioannes) ergo non modo premium (=Simonis magi) non acceperunt, uerum etiam offerentis nequitiam acerba execratione persecuti sunt.*¹⁴

i ono u drugoj knjizi?

*...qui (=Petrus) spiritalia credentibus gratuito erogabat, maledixit procacis hominis (=Simonis magi) peruersam nequitiam.*¹⁵

Saznajemo li da Petar nije podmitljiv i da zna biti oštar kada je ogorčen, da je darežljiv, ali izazvan, lako plane zahvaljujući nagloj naravi?

Opetovane radnje i navade lika trebale bi govoriti o stalnim osobinama karaktera. U *In IV, 2 (De cibi potusque uilitate ac parsimonia / O jednostavnosti i štedljivosti u jelu i pilu)*, čitamo:

*Petro, apostolorum principi... panis cum oliuis, raro cum holusculis cibus fuit... ut moderati uictus exemplum foret iis quibus abstinentię praecepta dabat.*¹⁶

Primjer govori o Petrovoj skromnosti u jelu i piću, ali i o njegovoj dosljednosti vlastitu nauku i odsutnosti licemjerja.

O Petrovoj skromnosti i nezahtjevnosti u odijevanju priča egzempl u *In III, 8 (De uestitu cultuque corporis / O odijevanju i njezi tijela)*:

*Hinc ipsi apostolorum principi Petro nihil amplius tegumenti fuisse creditur præter tunicam et palium, nihil aliud calciamenti præter caligas.*¹⁷

Primjer iz *In IV, 10 (De poenitentia peccatorum per exempla nouorum / O pokajanju za grijeh – novozavjetni primjeri)* slikovito se opisuje ustaljene radnje koje svjedoče o Petrovu vječitu kajanju: svakodnevno je plakao i nije maramicu ispuštao iz ruku:

*...post Domini ascensum uix ullo die a lachrymis temperasse dicitur atque ad eas siccandas lineolum linteolum de manibus nunquam dimississe.*¹⁸

---

¹⁴ »Apostoli, dakle, ne samo da nisu primili nagradu nego su i jetkom kletvom popratili pokvarenost onoga koji im ju je ponudio.« Primjećujemo, ujedno, kako je Šimun čarobnjak u ovome primjeru izravno okarakteriziran.

¹⁵ »... onaj koji je duhovna dobra davao besplatno vjernicima, prokle izopačenost i zloću toga besramnog čovjeka ...« I ovdje je Šimun vrač izravno okarakteriziran.

¹⁶ »I apostolskom je prvaku, Petru, ... hranom bio samo kruh s maslinama, rijetko s malo povrća, kako bi bio primjerom skromne prehrane onima kojima je davao upute za odricanje ...«

¹⁷ »...ni sam apostolski prvak Petar nije imao na sebi ništa više od odjeće osim košulje i plašta, i ništa drugo od obuće osim sandala.«

¹⁸ »...vele (da se) jedva ikoji dan uzdržao od suza i nije nikada ispuštao iz ruku lanenu maramicu da ih njom neprestano otire.«

Sredstva kojima se može naglasiti određena osobina leže i u području stila. Marulić niže sintaktički paralelne rečenice u kojima iznosi okolnosti koje su mogle uroditi drugačijim ponašanjem lika od onoga kakvo se potom navodi. Takva se argumentacija obično iznosi u skupinama od tri rečenice:

*...iam carni et sanguini Domini communicauerat, iam speciali priuilegio cum Iacobo et Ioanne eiusdem Domini gloriam in monte uiderat, iam Iesum Dei Filium confessus fuerat, et tamen...dum homines timet, Deum negauit.*¹⁹

(In II, 12, *De spe diuinę misericordię / O nadi u Božje milosrđe*)

Iako je, privilegiran u odnosu na ostale, Petar dobio dokaz da je Isus Sin Božji, ipak ga je, u strahu od ljudi, usprkos božanskom jamstvu, zanijekao: time su njegov strah i kukavičluk manje opravdivi.

*Petrus negationis culpam amare flevit... et tamen idem impetrata venia et clauibus regni acceptis et summi pontificatus officio sibi delato... vix ullo die a lachrymis temperasse dicitur.*²⁰

(In IV, 10, *De poenitentia peccatorum per exempla novorum / O pokajanju za grijeh – novozavjetni primjeri*)

Premda se, dakle, Petar već dovoljno bio isplakao i jasnim znakovima bio primio do znanja da mu je oprosteno, ipak je i dalje neutješno plakao. Njegovo grizodušje to je veće.

To što pripovjedač razglaba o mogućim a neostvarenim postupcima lika i prenosi njegove misli, »ulazi mu u glavu« i objašnjava njegove prikrivene motive, znak je da se lik »odlijepio« od svojega hipoteksta. U In III, 1 (*De charitate erga Deum / O ljubavi prema Bogu*) objašnjava se koje su zapravo bile Petrove namjere kad je hodao po vodi:

*... non ambulare super aquas petiit, sed venire, quam primum amplecti illum, non miracula facere cupiens.*²¹

U Eu IV, 1, u poglavlju istoga naslova, *De charitate erga Deum*, pripovjedač komentira Petrovu rečenicu upućenu Kristu: »Budem li morao i umrijeti s tobom, neću te zanijekati.« (Mt 26, 35). Znajući Petrovo kasnije ponašanje, govori ovako:

¹⁹ »...već se bio pričestio tijelom i krvlju Gospodnjom, već je, zahvaljujući osobitoj povlastici, s Jakovom i Ivanom bio vidio slavu toga istog Gospodina na gori, već je bio priznao Isusa za Sina Božjega, — a ipak je... bojeći se ljudi, zanijekao Boga.«

²⁰ » ... Petar je gorko oplakao svoj grijeh što je zanijekao Krista, a ipak se — vele — pošto je izmolio oprost i primio ključeve kraljevstva te pošto mu je nakom uzašašća Gospodnjeg na nebesa bila povjerena dužnost vrhovnog svećenika, jedva ikoji dan uzdržao od suza...«

²¹ »Nije zamolio da hoda po vodi, nego da dođe, u želji da ga što prije zagrlji, a ne da čini čudesa.«

*Tametsi pręstare nequiverit quod promiserat, promisit tamen tanquam pręstiturus, et certe pręstitisset, si non suę imbecillitati, sed Dei uirtuti confidens promississet.*²²

III.

Pretpostavljenu »životnu priču« Marije Magdalene odlikuje oštar rez: do trenutka kada prihvaća Kristov nauk označena je kao grešnica i bludnica, nakon obraćenja primjer je bezuvjetne ljubavi, kajanja, vjernosti i vjere; legenda kaže da je djelovala kao apostolka Kristova nauka u Masiliji, da je živjela isposnički i da su je hranili anđeli.²³ Marulić višekratno spominje Mariju u kontekstu njezina života prije pokajanja, no kad je određuje kao grešnicu, čini to da bi naglasio veličinu i značaj njezina pokajanja i kasnijega uzornog života.

Marija iz Magdale spominje se u *Instituciji i Evanđelistaru* u mnogo manje navrata nego Petar, ali se češće pojavljuje kao glavni lik egzempla. Od šesnaest mjesta u *Instituciji* na kojima nailazimo na njezino ime, jedanaest puta je glavni lik egzempla. U *Evanđelistaru* se, međutim, lik pod imenom Marije Magdalene pojavljuje samo jednom. Razlog je tomu činjenica da Marulić u *Instituciji* izjednačuje Mariju Magdalenu s Marijom, Martinom i Lazarovom sestrom, ženom koja je Kristu pomazala glavu, kao i s grešnicom koja je u kući Šimuna farizeja Kristu pomazala noge i otrla ih kosom (»grešnica« iz *Lk 7, 36*).²⁴

U *Evanđelistaru*, identifikacija Marije Magdalene s grešnicom je upitna a Marija Martina sestra smatra se drugom osobom.²⁵ Samim time, Marija iz *Institucije* koja u sebi sadržava četiri različite osobe, bogatija je osobinama.

Uzevši u obzir ovu Marulićevu nedosljednost u međusobnoj identifikaciji novozavjetnih likova, bilo bi zanimljivo istražiti kako je do takve promjene došlo.

²² »Iako nije bio kadar izvršiti što je bio obećao, ipak je obećao kao da će izvršiti, i bio bi, zaista, izvršio da nije to obećao uzdajući se u svoju slabost, nego u Božju jakost.«

²³ Usp. *In I, 9, (De uita solitaria / O isposničkom životu)*, gdje je Marija Magdalena glavni lik.

²⁴ Iako Marulić ne spominje uvijek istodobno sve dimenzije lika Marije Magdalene, pa je tako prilično teško ustanoviti identifikaciju gore navedenih ženskih likova, postoje dva mjesta u *Instituciji* na kojima se identifikacija jasno vidi: da je za Marulića Lazarova i Martina sestra Marija iz Magdale, možemo saznati iz *In I, 1 (De terrenis bonis contemnendis propter Christum / O preziranju zemaljskih dobara zaradi Krista)*. Potpuniji dokaz imamo u *In III, 1 (De charitate erga Deum / O ljubavi prema Bogu)*: tamo je, u istom egzemplu, ispričana evolucija Marijine ljubavi i s njom razmjernje milosti koju je primila. Marija Magdalena identična je s »grešnicom« *Lk 7, 23*, »nekom ženom« iz epizode pomazanja u Betaniji (*Mt 26, 6, Mk 14, 3 i Iv 12, 3*); s Marijom, Martinom sestrom (posljednje dvije identificira i Ivan) i »pravom« Marijom iz Magdale, apostolkom koja je bila prva svjedokinja Kristova uskrsnuća.

²⁵ Govoreći u *Eu II, 1 (De spe uenię / O ufanju u oprost)* o grešnici iz *Lk 7, 36*, Marulić nastavlja: »*Vtrum hoc de Maria Magdalena dictum an de quadam alia, incertum est.*« (»Je li to rečeno o Mariji Magdaleni ili o kojoj drugoj, nije sigurno«). Marija, Martina sestra ni na jednom se mjestu ne povezuje s Magdalenom.

Jesu li razlozi književne ili teološke prirode? Ukoliko su teološki, koji je stav i u kojem trenutku bio ispravniji? Ukoliko su pak razlozi za promjenu stava o Mariji Magdaleni isključivo književni, je li u *Instituciji*, djelu popularnijih recepcijskih nakana nego što je *Evandelistar*, autor sklopio nekoliko osoba u jedan lik kako bi taj bio kompleksniji i samim time vjerodostojniji i bliži čitatelju?²⁶ Ustanovi li se iz koje je knjige i od kojega autora Marulić prihvatio sugestiju da su navedene evanđeoske Marije i grešnice različite osobe, mogli bismo možda doći do podataka o tome kojim je tempom, redosljedom i u kojem razdoblju života pisao *Instituciju* i *Evandelistar*, odnosno njihove pojedine dijelove.

Rekli smo da se Marulić ne zadržava mnogo na onoj strani Magdalenina lika koja se naziva grešnom. Ipak, iz toga značenjskog kruga imamo nekoliko izravnih izraza: najteža je svakako moralna optužba kada piše da je bila *perpetua diaboli serva* (»neprestano je bila robinja đavlova« *Eu II*, 1). Nešto je blaži Marijin nadimak *Peccatrix*, koji se navodi u oba djela:

*Mariam Magdalenam ob impudentis lasciuę crimen cęterorumque uitiorum infamiam cognomento Peccatricem dixere.*²⁷

(*In II*, 12, *De spe diuine misericordię / O nadi u Božje milosrđe*)

*...respice mulierem illam, cui quotidiana delicta peccatricis nomen indiderant.*²⁸

(*Eu II*, 1, *De spe uenę / O ufanju u oprost*)

Kako je vidljivo iz navedenih primjera, izrijeком se navode grešnost, besramnost, raskalašenost, moralna ozloglašenost. Ima još mjesta na kojima se Marija izravno karakterizira putem supostavljanja njezine »ljubavi prema svjetovnom životu« i ljubavi prema Kristu.

Mundi dilectione in dilectionem Domini commutata...

(*In III*, 1, *De charitate erga Deum / O ljubavi prema Bogu*)

Ta se ljubav kao glavna Marijina pohvalna osobina višekratno spominje: uz gornji primjer nailazimo i na manje izravne izraze o Marijinoj ljubavi: *dilexit multum* (*Eu II*, 1), te *solius Domini desyderio tota ardens i prę ceteris perseuerantius quęsiuit* (*In V*, 8, *De perseuerantia bene agendi / O ustrajnosti u kreposnu življenju*).²⁹

²⁶ Usp. V. J o u v e, op. cit., str. 523: »Jedno je od temeljnih psiholoških pravila da je naša simpatija prema nekom razmjerna znanju koje o njemu imamo: što više znamo o nekom biću, nas više zanima što mu se događa. ... Ako nam temeljitije znanje o biti lika taj lik čini simpatičnim, to je stoga što 1) u njemu prepoznajemo *subjekt*; 2) on nam se predstavlja kao 'autentičan'. Što je lik individualiziraniji, više se približava mome egzistencijalnom statusu.«

²⁷ »Mariji su Magdaleni zbog njezine krivnje, zbog besramna i raskalašena života, i zbog ozloglašenosti s ostalih poroka dali nadimak 'Grešnica'.«

²⁸ »... obazri se na onu ženu kojoj su svakodnevni grijesi nadjenuli nadimak 'Grešnica'.«

²⁹ »Pokazala je mnogo ljubavi«, »goreći sva od čežnje samo za Gospodinom«, »tražila ga je ustrajnije nego ostali.«

Na dva mjesta imamo reproducirano Marijino htijenje i mišljenje: *soli illi placere cupiens* (*In* III, 1), *videns onere flagitiorum se infeliciter premi* (*Eu* II, 1).³⁰

U *Instituciji*, koja Magdalenu poistovjećuje s Marijom, Martinom sestrom, višekratno se naglašava kako Marija nije htjela pomagati sestri da dostojno posluži Isusa u njihovoj kući, već mu je sjela do nogu i slušala njegove riječi. Na tri mjesta gdje se opisuje ta scena Marija nije naročito okarakterizirana, a osobine koje bi se, eventualno, mogle iščitati iz njezina ponašanja, kao lijenost ili nemar, opravdane su time što je »izabrala bolji dio« sjevši do Kristovih nogu.³¹

Oko Marijina lika ne iznosi se onoliko spekulacija o njezinim pomišljenim a neizvedenim postupcima, kao što je to bio slučaj kod Petra i, vidjet ćemo, kod Jude. Razlog je tomu, vjerojatno, što je Marija primjer određenih oblika ponašanja, ali ne i lik (poput Petra i, dakako, Jude) čiji su postupci presudno utjecali na sudbinu kršćanstva.

IV.

Lik Jude Iškariota u Marulića, razumljivo, ne dobiva nijednu pozitivnu crtu. Juda je svojim ponašanjem, koje se prikazuje posljedicom mnoštva beskompromisno loših osobina, zaslužio vječitu osudu.

U odnosu na Petra i Magdalenu, Juda se u dva puta više navrata pojavljuje u *Evandelistaru* (18) nego u *Instituciji* (9). Poglavlja su u *Evandelistaru* kraća, pa Judi uglavnom ne pripadaju cijele epizode, nego se komentira njegova pojedina loša osobina. Crte Judina karaktera prikazuju se kao eklatantan primjer u svojoj vrsti i vrlo su zahvalne za prezentaciju *per negationem* određena oblika ponašanja.

U oba djela i sami naslovi poglavlja u kojima se spominje Juda dovoljno govore o njegovu moralnom statusu: *De auaritia uitanda* (*O tome kako se treba kloniti gramzivosti*, *In* I, 7), *De perfidia* (*O nevjeri*, *Eu* I, 4), *De animi inconstantia* (*O nepostojanosti duha*, *Eu* I, 13), *De vana diuitum spe* (*O ispraznoj nadi bogataša*, *Eu* V, 18). Jedno poglavlje čak uključuje i Judino ime: *De ingratitude hereticorum et Iudę proditione* (*O nezahvalnosti krivovjeraca i Judinoj izdaji*, *Eu* VI, 10).

Na nekoliko ga se mjesta izravno karakterizira atributom: *sacrilegus Iudas* (bezbožni, *Eu* III, 26), *infelix Iudas* (nesretni, *Eu* IV, 10), *ingratus* (nezahvalni, *Eu* V, 21), *infidus*, *exsecratus* (nevjerni, prokleti *Eu* IV, 8). Opširnije bavljenje Judinim likom nalazimo u *In* IV, 12 (*De sacrosancta communionel O presvetoj pričesti*), gdje se priložima komentiraju Judine namjere:

*Non negamus et Iudam a Christo communicatum. Sed quia irreuerenter simul et impie accesserat, post bucellam diabolo ad se aditum prębuit.*³²

³⁰ »U želji da se sviđi jedino njemu«, »Videći da je nesretnu pritišće teret tolikih sramotnih djela...«

³¹ Usp. *In* I, 3 (*De hospitalitate servanda / O čuvanju gostoljubivosti*) i *Lk* 10, 38-42.

³² »Ne niječemo da je i Judu Krist pričestio. Ali jer je Juda pristupio k tomu bez poštovanja i bezbožno, za zalogajem je đavlu dao ulazak u se...«

Pripovjedač nešto kasnije u istom poglavlju ne preza od tumačenja Judinih postupaka:

In Iudam, quia malignis cogitationibus estuans illud (= Domini corpus) sumere non timuit, post bucellam Sathanas introisse dicitur... peccatum peccato cumulauit, uenditionis crimen uenit desperatione.³³

U In V, 1 (*De nemine temere iudicando/ O tome kako nikomu ne valja olako suditi*), u egzemplu u kojem je Juda glavni lik raspravlja se o razlozima zbog kojih je Juda prekorio »onu ženu« koja je vrlo skupom pomašću namazala Kristove noge (a koja se na tome mjestu ne identificira s Marijom Magdalenom!).³⁴ Juda tvrdi da se mast mogla skupo prodati i dati siromasima; o Judinim motivima pripovjedač žustro raspravlja, padaju najteže optužbe. Spekulira se što je Juda mislio, u čemu se sve pretvarao. Na vrlo malo prostora izraženo je, izravno i neizravno, mnoštvo Judinih osobina: lažljivost, prijetvornost, pohlepa, podmuklost, bezboštvo, ali i, neizravno, spretnost u poslovanju – osobina zbog koje je Juda i dobio mjesto apostolskog blagajnika.

“Officiosę erga Iesum uenerationi callide obtrectat pretendens in egenos pietatem, non quod ipse egenis misereri soleret. Quomodo enim in pauperes pius esse poterat, qui in Dominum suum tam impius fuit? Proh indignum facinus! Misericordiam effert, qui proditionem meditatur. Non ergo ideo commendat elemosinam, ut commendandam putet, sed ut animi sui auaritiam tegat, qua unguenti effusionem non in suum uersam lucrum tristatur.³⁵

Pripovjedač se ne zaustavlja samo na podacima koje može dobiti iz dotične evanđeoske scene, nego uključuje i Judinu budućnost, te uz pomoć nje tumači Judinu sadašnjost: budući da Juda smišlja izdaju Gospodina, kako bi uopće mogao imati dobrih namjera prema drugima?

U dva navrata u *Evanđelistaru* Juda dobiva mnogo prostora: u *Eu IV, 8 (De pace simulata/ O hinjenom miru)* i u već spomenutom poglavlju *Eu VI, 10 (De ingratitude hereticorum et Iude proditione/ O nezahvalnosti krivovjeraca i Judinog izdaji)*. Oba poglavlja obrađuju priču Judina izdajstva. Ono se prikazuje kao Judin osobni grijeh, posljedica lošeg karaktera i slobodne volje, a ne dio plana

³³ »Kaže se da je u Judu za zalogajem ušao sotona jer je sav ključao od zlohotnih misli, a nije ga (= tijelo Gospodnje) se bojao uzeti... svoj grijeh (je) povećao grijehom, tj. krivicu prodaje gubitkom nade u oprost.«

³⁴ *Mt 26, 6 ff.; Mk 14, 3 ff.; Iv 12, 1 ff.*

³⁵ »Uzimajući, dakle, za izliku ljubav prema potrebitima, a ne stoga što bi se sam običavao sažaliti na njih, podmuklo je pokudio onaj čin dubokog poštovanja prema Isusu. Ta kako je mogao biti milostiv prema siromasima onaj tko je prema svomu Gospodinu bio tako nemilostiv? O, podla li čina! Milostinju preporučuje onaj tko čini svetogrđe i uzvisuje milosrđe, a smišlja izdaju! Ne preporučuje on, dakle, milostinju zato što bi smatrao da je treba preporučivati, već da bi prikrio gramzivost svoga srca jer je ojađen što se prolivena mast nije izlila u njegovu korist.«

što ga je načinila providnost. Kako bismo vidjeli na koje se sve načine izlažu Judine osobine, usredotočit ćemo se na odlomak iz *Eu VI*, 10:

Quod si tam ingrati sint, qui solo errore delinquant, quid de te dicam, perfide Iuda? Quibus uerbis tuam accusem ingratitude, quę maior est, quam ut fando exprimi queat? Non solum quę uera, quę sancta, quę perfecta a Magistro ac Domino tuo didiceras, uerum etiam in consortium ascitus fueras apostolorum et, tanquam ceteris fidelior, apostolicę familię oconomus factus... at tu – proh nefas – tantorum beneficiorum prorsus immemor et pecunię cupiditate superatus Dominum in mortem tradidisti. ... Porro tam cruenti facinoris, postquam ille crucifixus est, iam et ipse conscius, pecasse te fatebaris... poenitebat te commissi sacrilegii, sed uenię spe destitutus doloreque superatus collum tuum confregisti et pendens diruptis uisceribus effluentibusque intestinis infelicem animam emisisti.³⁶

Odlomak je izgrađen na kombinaciji pripovijedanja i komentara. Judina nesretna priča iznesena je kronološki, no svaka se njezina etapa komentira. Judo se izravno optužuje da je *perfidus*, nevjeran, pripisuje mu se *ingratitude*, nezahvalnost; kaže se da ga je svladala pohlepa za novcem (*pecunię cupiditate superatus*); nakon izdajstva postaje svjestan zločina (*facinoris et ipse conscius*), priznaje ga i svladava ga bol (*dolore superatus*), no budući da se odrekao nade (*spe destitutus*) završava tragično, u razmjerno ružnim okolnostima ispustivši »nesretnu dušu«.³⁷

Da bi se grijeh prikazao što strašnjim, Juda se apostrofira, što je u Marulića razmjerno rijedak postupak. Rabi se topos neizrecivosti (jer nije moguće riječima izraziti Judinu nezahvalnost); ubacuju se uzvici gnušanja, a uz sintaktičku potporu akumuliraju se Kristove zasluge i dobročinstva prema Judi kako bi izdaja bila još strašnija i apsurdnija.³⁸

Odlomak iz *Eu VI*, 10, dugačak cijelu stranicu, donosi nam tragičan lik, dostojan i suvremena pripovjednog žanra ili drame. Juda je u Marulića najbolje okarakteriziran lik, o njegovim se mogućim, a neprovedenim postupcima u više

---

³⁶ »Pa ako su tako nezahvalni oni koji griješe samom zabludom, što da o tebi kažem, nevjerni Judo? Kakvim riječima da optužim tvoju nezahvalnost, koja je odveć velika a da bi se mogla iskazati riječima? *Nisi samo* učio od Učitelja i Gospodina ono što je istinito i pravo, što je spasonosno, sveto i savršeno *nego* si bio i primljen u društvo apostola i učinjen, kao vjerniji od ostalih, opskrbnikom apostolske obitelji... Ti si, *medutum* – jao grozote! – posve smetnuo s uma tolika dobročinstva te, svladan pohlepom za novcem, predao smrti Gospodina da bi primio trideset srebrnika. ... pošto je on pribijen na križ, već i sam svjestan krvavog zločina, priznavao si da si sagriješio... kajao si se, doduše, za počinjeno svetogrđe, ali kako te je napustila nada u oprost i bol te nadvladala, slomio si sebi vrat omčom i, viseći raspuknute utrobe i ispalih crijeva, ispustio nesretnu dušu.«

³⁷ Opis Judina tijela nakon samoubojstva vješanjem nalazimo u *Dj 1*, 16-20.

³⁸ Usp. podcrtane dijelove.

navrata spekulira,³⁹ izrijekom se navodi mnogo njegovih atributa. Nad njegovim se djelima pripovjedač zgraža i pokušava im naći razloga.

Judini su postupci, uzmemo li u obzir tko je njihova žrtva, nezamislivi. Marulić ne može pronaći razuman i dostatan razlog za izdaju Isusa Krista, ali prikazuje Judine osobine kao one koje možemo, možda ne u tolikoj koncentraciji, naći u svakome čovjeku. Juda je svojevolumeno odlučio ostati čovjekom; način na koji je iskoristio svoje urođene osobine pokazao se za njega beznadno lošom investicijom.

V.

Juda je prikazan negativno, kao *čovjek* i žrtva ljudske prirode, dok su pozitivni likovi takvi uslijed božanske intervencije koja im je pomogla zatamiti ljudsku narav. Likovi koji su po svojim mislima i postupcima savršeni – *personae perfectae* – ujedno su, u književnom smislu, i dovršeni; oni imaju sve potrebne osobine da bi bili primjer i moralni uzor. S druge strane, likovi koji – a to je u Judinu slučaju eufemizam – nisu savršeni, *personae imperfectae*, književno nisu dovršeni, nego zahtijevaju dodatnu obradu kojom bi se objasnili njihovi nezamislivi postupci.

Primjeri koje smo ovdje naveli ukazuju na to da je i unutar žanra kojim snažno upravlja ekonomija izraza moguće naći tragove karakterizacije kakva prelazi granice moralnodidaktičkoga. »Plošni likovi« dominiraju egzemplom, no mjestimično se »ispupčuju«, probijaju granice vlastita žanra i postaju »zaokruženi«. ⁴⁰ Zrelost pojedinih likova za koju smo, nadamo se, uspjeli pokazati da postoji u Marulićevu moralnodidaktičkom opusu, dodatno je svjedočanstvo književne kvalitete, kao i, možebitno, jedan od uzroka izvrsne recepcije dvaju velikih djela.

³⁹ Usp. In II, 12 (*De spe diuinę misericordię/ O nadi u božje milosrđe*): *Conueniens poenitentię, si sibi humiliter ignosci postulasset et non scelus sceleri addens ad laqueum prius quam ad Dominum confugisset.* (»Primjereno pokajanju bilo bi da je ponizno zamolio da mu se oprost i da nije, navaljujući zločin na zločin, potražio utočište prije u užetu negoli u Gospodinu.«)

⁴⁰ Podjela na »plošne likove« (koji imaju samo jednu, ali za svoju funkciju u radnji dostatnu osobinu) i »oble« (kompleksne, s mnogim, katkad i proturječnim svojstvima) potječe od E. M. F o r s t e r a. Usp. *Aspects of the Novel*, London 1955.